

Јелена Миљковић Матић

j.miljkovic@sbb.rs

Косово и модели колективног идентитета¹**Апстракт:**

У раду се разматра проблем осамостаљивања Косова и Метохије, из угла симболичке улоге Косова у изградњи српског националног идентитета. Косовска легенда има значење и значај мита о пореклу и улози српског етноса, тако да се, политичким угрожавањем српске државе кроз осамостаљивање управо Косова, угрожава и српски национални идентитет. Уместо тога, нуди се модел савременог политичког идентитета за који Србија није спремна, иако се свим средствима промовишу савремене Западне постнационалне културне и политичке вредности. Како је и европски хришћански идентитет повезан са косовском легендом, то се игнорисање њеног значаја и значења може посматрати и као одрицање Западне Европе од сопствених хришћанских корена.

Кључне речи:

национални идентитет, уставни патриотизам, косовска легенда.

Нација и национални идентитет су веома проучавани током последњих неколико деценија у друштвеним и хуманистичким наукама. Нација се објашњава на разне начине: од примордијалистичког, преко перенијалистичког и етногенетског, до конструктивистичког. Међу разним приступима издваја се онај Ентонија Смита тиме што стоји управо негде на средини између крајњих становишта (Guibernau 2004, 126), која нацију виде као вајкадашњу природну појаву или, пак, као ствар артифицијелну и превазиђену. Смит заступа тезу која порекло нације види у претполитичкој етничкој заједници, па стога мисли да нација има историјско порекло – насупрот конструктивистичком схватању – мада то порекло није, по њему, толико давно како би то хтели примордијалисти и перенијалисти. Смитов је поглед на нацију и национални идентитет понео назив етносимболизма, јер дотичне феномене сагледава као, у основи, заједницу културе, историје, језика и политике. Истичемо Смитов приступ пошто намеравамо да покажемо различита гледања на сам национални идентитет као различите културне

¹ Овај рад је резултат рада на пројекту бр. 179009 који финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Владе Републике Србије.

концепте који се огледају у рецепцији проблематичне српске косовске територије.

У проучавањима нације, дошло се до сазнања о два основна начина на које се људи везују за идеју нације, односно државу, а то су претполитички и политички патриотизам. Први је карактеристичан за етничке заједнице према којима се осећа лојалност, а манифестује се кроз неговање и поштовање заједничке културе, „фонд вредности, симбола, митова, традиција и сећања“ (Smit 2010, 92). Други модел јесте приврженост грађана политичким принципима и вредностима којима се устројавају држава и друштво, као што су, на пример, концепти слободе и правде. Описан својом основном одликом као „патриотизам без национализма“, овај други вид везаности за универзална политичко-морална начела, критикован је, између осталог, управо са тачке одсуства још увек незаобилазног појма нације из свог концепта (Viroli 1996). Под називом уставног или конституционалног патриотизма овај вид политичке лојалности добио је своје најпотпуније образложење из пера двојице Немаца: Лиргена Хабермаса, као настојање аутора „да одговори на питање о могућности успостављања легитимног политичког поретка с оне стране нације-државе“ (Мировић 2007, 528); те Јана Вернера Милера, као постнационалне привржености мултикултурним друштвима (Müller 2010, 10) и моралној основи легитимитета политичког поретка. Уставни патриотизам се појављује у различитим историјским или теоријским видовима, као што су републикански, социјалистички, амерички, француски, британски, немачки – у остварености увек у облику који зависи од конкретног националног искуства.

Због тога, такозване старе нације у Европи, оне код којих се развио сам појам нације, имају специфичну мешавину етничког и политичког доживљаја нације, који се „заснива на једној синтези универзалистичких политичких принципа грађанства и етнокултурних чињеница и форми претполитичког живота“ (Мировић 2007, 539). Европски национализам има, дакле, одлике обе споменуте врсте: одликује се осећањима оданости националној држави и заједништва са припадницима нације с којима се деле исте културне особине и историја, али и политичком освешћеношћу, посвећеношћу и активношћу људи. Док се за етнички идентитет разуме по себи да је и сам део културе јер из ње произлази, дотле то за грађански идентитет није најјасније и чини се као да он превазилази културну условљеност. Међутим, „политички идентитет јесте такође и култура“, сматра Александра Мировић, пошто „будући да је реч о вредностима које се живе и деле с другима – оне представљају и културне вредности“ (Мировић 2007, 541). У тој светлости, сагледавамо однос Србије и Запада према савременом проблему Косова, као сукоб два вредносна система: културни у ужем смислу речи,

пронационални, с једне стране, док се с друге налази онај заснован на чисто политичким начелима.

Нити један од ова два модела нације/оданости/идентитета не појављује се у савременој националној стварности у идеалном виду већ у смеси с оним другим, само у различитом распореду и у различитим размерама. Тако је у земљама Западне Европе – које су прве развиле нацију и практично задале узор читавом модерном свету – политичка култура веома развијена, а појмови о којима је овде реч по свом карактеру претежу на страну грађанског модела. Отуда се, поред назива грађанског и етничког за ова два национализма и идентитета, појављују и геополитички називи западног и незападног поимања нације (Smit 2010, 22-28), према специфичности западноевропског политичко-културног менталитета, која се одликује високом развијеношћу политичке свести припадника нације, а услед узнапредовале еволуције од етничког принципа ка грађанском у схватању нације (Habermas 2002, 36). Такође се ова подела исказује терминима првобитне историјске остварености два модела, као француски и немачки национализам, тако што „у француској традицији национално значи политичко, а у немачкој се дефинише као етничко“, иако су и сами Немци превазишли ту традицију (Stevanov 2012, 654-655). Најближе идеалу су политички национализам и уставни патриотизам до сада остварени, ипак, у Сједињеним Америчким Државама.

Захваљујући америчкој политичкој и војној доминацији у постблоковском свету, а добрим делом и доминацији у области (масовне) културе и економије још од Другог светског рата, амерички модел нације, тј. политички тип идентитета и везаности, проноси се светом путем процеса глобализације. Тако, глобализација доводи, између осталог, до ширења „једног корпуса либерално-демократских вредности и политичких принципа, с тенденцијом стварања ‚глобалне грађанске културе‘, па и ‚глобалног цивилног друштва““ (Мировић 2012, 81), доносећи са собом и ново социјално-психолошко конципирање колективног идентитета које је одговарајуће строго политичком принципу који треба да доминира у организацији друштва, уклањајући значај оног етничког, који је учествовао у формирању модерне нације. Овај утицај не мимоилази Србију, поготово што Европа негује исте основне политичке вредности као и Америка и сарађује с њом у процесу њиховог ширења. У највећој мери се спровођење политичког модела нације у односу према Србији види на примеру односа према Косову. Питање ове територије се, са Западне стране, посматра кроз призму сопствених стратешких интереса, без икаквог освртања на значај који Косово има у националној култури Срба, чијој држави припада.

Да подсетимо да Косово има суштински значај за српски нацију. Косовска битка с краја 14. века представља стожерну легенду за српски

национални идентитет, са функцијом и снагом мита. Кроз векове опевања и оплакивања погибије кнеза Лазара и његове војске (Филиповић 1986, 177-187) уобличила се духовна сродност српског народа, утврдила етничка заједница, подржана колико православном хришћанском вером која се на Косову супротставила муслиманским Турцима, толико и заједничком судбином која је и великашима у Косовској бици и народу у потоњем Отоманском царству доделила страдање од Турака. Косовском битком је окончано златно доба етничке историје – средњовековна владавина немањихке лозе светитеља – и започео је период мучеништва, тако да погибија угледних људи у Косовској бици представља претходницу општег страдања, првомучеништво хришћанских етничких Срба. Тако је Косово као територија освећено хришћанском српском крвљу. Касније, историја српских ратовања из првих деценија 20. века сва је прожета мистиком косовске легенде: освете, обнове, васкрсења нације (Роровић 2007). У тим ратовањима, Србија је искована као модерна нација, тако да је, самим тим, почетком 20. века, Косово у потпуности утврдило свој национални значај као симбол.

Све се ово, ипак, не узима у обзир у међународном односу према Косову. У секуларном свету, заснованом на рационалистичкој традицији и под процесом глобализације који није пријатељ феномена нације, једноставно нема места за националне митове. На Косову се данас сучељавају етнички идентитет, коме је оно потребно са значењем симболичког чиниоца нације, с једне стране, док се с друге налази потреба да се идентитет грађана Србије прекомпонује у складу са актуелним стањем ствари и да крене са премештањем свог тежишта са националног на чисто политички принцип. Око Косова се дешава сукобљавање политичко-културних модела, где на једној страни, оној српској, стоји интерпретација Косова као комплексног националног симбола, док се на другој, читав национални концепт сматра минорним у односу на приступ стварима у терминима интереса.

Прилично често, може се наићи на критички став у односу на европску и америчку политику према земљама које се не приклањају Западним вредностима, као што је на пример овај да „Западни либерализам све више и више креће према логичком ћорсокаку, јер он, под паролом поштовања туђег мишљења, упада у друге земље и чини насиље над многима који се с њим не слажу, ставља табу на слободу мисли и речи, посредством једностране демагогије о политичкој коректности, и прогања заштитнике традиције сопствене земље“.² Критиковано понашање Запада јесте последица прочишћавања политичких вредности од примеса националне културе – етноса, вере и с њом везаног морала, историјских сећања и националних митова. Косовска ле-

² <http://www.pravoslavie.ru/srpska/65389.htm>

генда функционише као мит о пореклу нације из крви средњовековних хришћанских великаша, као мит о пропасти националног златног доба оличеног у средњовековној држави свете династије Немањића, као мит о мученичком народу који је хришћански бедем против надирућег зла представљеног иноверним Азијатима. Игнорисањем значаја Косовске легенде и њене вишеструке митске функције, пориче се српски идентитет. Борба за несрпско Косово је аутоматски борба против српског идентитета, заснованог на хришћанским вредностима које су на Косову брањене. Извлачењем косовског тла испод српских ногу, одузима се Србима право на коришћење Косова као националног симбола. Одсецање Косова од српске националне државе и српске нације уопште представља оно што Антони Смит зове етноцидом: културно уништење народа, за разлику од геноцида као биолошког уништења (Smit 2010, 53-57). И наш знаменити етнолог Душан Бандић, у својој анализи Косовске легенде, написао је нешто слично: „Физичко уништење народних маса тешко је и замислити. Но, уништење 'душе' народа, уништење његовог идентитета, често се догађало током историје. Такви су народи заувек силазили са историјске позорнице“ (Bandić 1990, 40).

Уништавање српског идентитета представља, како рекосмо, борбу политичког против етничког принципа у националној идентификацији, па и против националне идентификације уопште. Антони Смит, додуше, у опису етничке заједнице, наглашава да етнички значајна територија, света земља којом се етнос дефинише, не мора обавезно бити она на којој заједница живи (Smit 2010, 42-43). Али, он такође истиче да за нацију то не важи, јер је, за дефинисање нације, особено управо запоседање национално значајне територије (Smit 2010, 23-32). Укидањем етничке компоненте у нацији, остаје да делује само она политичка, што се, као спонтано стање ствари, до сада нигде није остварило. Чак и у Америци, људи негују сећање на своје порекло из неке од земаља с других континената. Србији се нуди да преваспита своје становништво кроз усвајање и пропагирање либералних вредности и постнационалне политичке културе што пркосе националној традицији, чији су корени у хришћанству и патријархалном друштву. Али, чини се да, у Србији, процес еволуције друштва од националне заједнице основане на етничким елементима, на култури, историји и језику, ка оној која се базира на политичким идеалима није далеко одмакао. „Извесно је да трансформација (...) конвенционалног ми-идентитета у постконвенционални ја-идентитет подразумева један дуготрајан и истрајан процес, јер она значи промену саме структуре личности и стања свести код људи, што се тешко и споро мења“ (Мировић 2012, 94). Не изгледа да је могуће индуковати политичку зрелост и одговарајућу промену друштвене свести, која тежиште идентификације помера са колектива на појединца, а која би од српског народа начинила савремено постнацио-

нално друштво. Једино би у таквом друштву било могуће гледати без емоција, са толеранцијом и поштовањем људских права, на албанско проглашење косовске државе.

Није, наравно, Косово једини национални симбол, али је његов значај такав да се проблематизовањем Косова наноси вишеструка штета српској нацији: дира се, истовремено, у централни национални мит, у државу и у тип друштвено-политичке заједнице. Порука коју одашиље подршка осамостаљивању Косова и Метохије није само да српски национални идентитет не може бити изграђен на косовском симболу, уколико Србија жели да оствари добар однос са земљама Запада, него српског идентитета не треба више ни да буде. Од Србије се очекује да се одрекне дела своје државне територије, али и да прекомпонује националну свест свог становништва успостављајући колективни идентитет на сасвим новој основи у односу на досадашњу националну. У том смислу, српски национални идентитет треба да се преформулише у строго политичким терминима, те да Србија, из категорије нација европског типа, заснованих на негдашњем етничком језгру, пређе у категорију нација – засад постојећу само у политичкој теорији – које се дефинишу универзалним политичким вредностима као основом друштвене интеграције и идентитета грађана. Овај се процес потпомаже притиском у правцу прихватања различитих либералних вредности које су, у потпуности, стране српској традицији. Јирген Хабермас уочава да је, у свету, данас присутан процес „дезинтеграције нације-државе“ (Habermas 2002, 36) и очекује превагу политичког идентитета у мери у којој слаби значај традиције (Habermas 2002, 41). Издвајање Косова и Метохије из Србије свакако представља ударац у корен националне традиције.

Друга могућност је, наравно, она супротна, којом би Косово остало као посредник у националној идентификацији, без обзира на реалне политичке проблеме. То онда подразумева стање латентног сукоба са иностраним тенденцијама који може потрајати и стотинама година, баш као што је трајала владавина Османлија. Душан Бандић је, на другом месту, написао резултат своје анализе етноса, према коме, у недостатку сваког другог симбола заједништва етничке групе, само етничко име може функционисати као „симбол свих њених симбола“, „као једино обележје етничке заједнице“ (Bandić 2008, 50). Тако, са компромитованом нацијом и државом, Срби би, ипак, опстали у културном и политичком смислу, кроз идентитет приказан само етнонимом. Међутим, то може да важи у амбијенту који погодује етничком развоју, што свакако није случај са светом који гледа да превазиђе концепт нације. Са строго политичком природом колективног идентитета, који се намеће кроз промоцију западних политичко-културних вредности и, евентуално, са државом издељеном на регионе с једне стране и

потчињеном европским транснационалним установама с друге стране, тешко да би дугорочно опстала било која национална, па ни етничка заједница.

Косово је данас територија на којој Србија поново води битку, али овог пута не против друге вере већ против страног модела колективне идентификације, битку за очување нације. У процесу оружане и политичке борбе око територије Косова и Метохије, одиграва се и борба два опозитна схватања државе и друштва, модерно национално и савремено постнационално. Савремену епоху одликује темељно преиспитивање концепта нације, како у науци, кроз различите теорије о његовом пореклу, природи и судбини, тако у пракси, кроз различита решења конкретних националних проблема који се јављају широм света. Нигде се другде, међутим, није појавио проблем сличан косовском. У тој борби је залог један национални идентитет и сви његови атрибути, пошто се Косово, као земља с митским значењем, тиче директно етничког идентитета Срба и симболике српске државе.

Скренимо пажњу на још једно могуће читање савремених збивања око Косова. Како битка на Косову из 1389. године представља одбрану читавог хришћанског света од најезде иноверних Азијата, битку за очување хришћанског идентитета Европе, одрицањем од косовског симболизма, Европа се, данас, одриче своје хришћанске основе. Западна Европа се, кроз читав нови век, опредељује за секуларни приступ стварности, замењујући сакрално виђење света хуманизмом, све више, како време одмиче, сматрајући то историјско кретање културе напретком. Кроз одрицање симболичког значаја и значења српског Косова, Европа и на тај начин потиरे сопствени хришћански идентитет. Изгледа да савремени српски политичари не мисле да би им приличило да културним и верским аргументима апелују на савест оних који доносе одлуке о судбини Србије, а говоре искључиво секуларним политичким језиком. Зато је та улога припала српском патријарху који се огласио речима: „Боље без Европе него без Косова“.³ Међутим, то није изјашњавање само званичника Српске цркве, као једне од значајних друштвених установа у Србији. Патријархове речи су, такође, изјашњавање Цркве као заједнице верних у Србији за модел изградње идентитета на традицији и симболичкој историји, а против безличног Западног савременог модела идентификације који се намеће свим доступним средствима. Из свега реченог, излази да савремене европске политичке вредности, на најширем плану – у друштвима која држе до традиције, где бисмо још увек могли убројати Србију – изазивају отпор једном културном и политичком поретку, у коме су, услед оспоравања хришћанске традиције и, стога, индиферентним односом према моралу, вредно-

³ <http://www.pravoslavie.ru/srpska/65595.htm>

сти, као што су слобода и правичност, доведене до апсурда, те тако претворене у средство деструкције све више врста идентитета, па и националног.

Литература:

Bandić, Dušan. 1990. *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Bandić, Dušan. 2008. *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*. Beograd: Biblioteka XX vek (Treće izdanje).

Beljinac, Nikola. 2012. Da li je ustavni patriotizam moguć u multikulturnim društvima?. *Godišnjak FPN* 6: 225-236.

Viroli, Mauricio. 1996. Patriotizam bez nacionalizma. *Republika* 153-154. Dostupno na: <http://www.yuorpe.com/zines/republika/arhiva/96/153/153-42.html>

Guibernau, Montserrat. 2004. Anthony D. Smith on nations and national identity: a critical assessment. *Nations and Nationalism* 10 (1/2): 125-141.

Миљковић Матић, Јелена. 2008. „Освета Косова“ – српски национални идентитет између земаљског и небеског царства. *Политичка ревија* 1: 91-100.

Мировић, Александра. 2007. Хабермасов концепт конституционалног патриотизма. *Политичка ревија* 2-4: 527-548.

Мировић, Александра. 2012. Значај и одрживост националног идентитета у савременим глобализацијским и интеграцијским процесима. *Национални интерес* 1: 79-109.

Müller, J-W. 2010. *Ustavni patriotizam*. Beograd: Fabrika knjiga.

Popović, Miodrag. 2007. *Vidovdan i časni krst*. Beograd: Biblioteka XX vek (Četvrto izdanje).

Smit, Antoni D. 2010. *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek (Drugo izdanje).

Stepanov, Radivoj. 2012. Ustavni patriotizam u Srbiji. *Гласник адвокатске коморе Војводине* 10: 647-657.

Филиповић, Миленко. 1986. *Трачки коњаник*. Београд: Просвета.

Habermas, Jürgen. 2002. „Građanstvo i nacionalni identitet: neka razmišljanja o budućnosti Evrope“. U *Nacija, kultura i građanstvo*, ur. Slobodan Divjak, 35-45. Beograd: Službeni list.

Извори:

Отворено писмо грузијских интелектуалаца, на интернет адреси:
<http://www.pravoslavie.ru/srpska/65389.htm>

Из разговора српског патријарха Иринеја са учесницима међународне Паневропске конференције о поштовању људских и верских права, на интернет адреси:

<http://www.pravoslavie.ru/srpska/65595.htm>

Jelena Miljković Matić

Kosovo and models of collective identity

The paper considers the issue of the proclamation of independence by Kosovo and Metohija from the perspective of the role of Kosovo in building Serbian national identity. The Kosovo legend has meaning and the importance in the origin myth of the Serbian ethnos, thus the political endangerment of the Serbian state through Kosovo independence endangers Serbian national identity. Instead, what is offered is a model of contemporary political identity for which Serbia isn't ready, even though contemporary Western post-national cultural and political values are promoted at every turn. As European Christian identity is connected to the Kosovo legend, ignoring its meaning and importance can be viewed (if you squint really hard) as Western Europe's renunciation of its own Christian roots.

Key words: national identity, constitutional patriotism, Kosovo legend.